

Selçuklularda Eğitim Faaliyetleri Ve Yetişen İlim Adamlarına Genel Bir Bakış

Doç. Dr. Ali ÖNGÜL

Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Manisa

ÖZET

Selçuklular devrinde eğitim alanında en büyük yenilik yüksek öğretim müesseseleri olan medreselerin kurulmasıdır. İslâm dünyasında medreseler kurulmadan önce eğitim faaliyetleri câmi, küttâp, kitapçı dükkanları, bilginlerin evleri ve saraylar gibi çeşitli yerlerde yapıyordu.

Yunan klasikleri ve doğu eserlerinin Arapça'ya tercümesi Emevîler devrinde başladı. Abbasî Devleti'nin ilk zamanlarında hızlanan bu faaliyetler için Bağdad'ta Beytü'l-Hikme adında bir merkez kuruldu. Daha sonra bunun yerine kurulan tercüme ve telif okulu varlığını X. Asrın başlarına kadar sürdürdü. 395 (1005) yılından itibaren kurulan Dâru'l-İlm ise faydalı olmadı.

Selçuklular'ın ilk devirlerinde ise medreseler kurulmaya başlandı. Zamanın üniversitesi olan medreselerde dinî ilimlerin yanında tıp, astronomi, matematik, felsefe ve tarih gibi müsbet ilimler de okutuluyordu. Bunun neticesi olarak çeşitli alanlarda pek çok ilim adamı yetiştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler:Eğitim, Câmi, Küttâp, Beytü'l Hikme, Dâru'l-İlm, Medrese, Tedris, Müderris (Profesör), Müfid (Doçent), Muid (Asistan).

Education activities in Selçuks and General outlook of Scientists in Selçuks period.

ABSTRACT

The most important progress in education in the Selçuks period is the establishment of medreses which were higher education intitutions. Before the foundation of the medreses education activities were hold in the mosques, küttaps, book sellers, palaces, scientists houses and some other places in the world of Islam.

The Greek classics and the books written in the east were translated into Arabic in the Emevid period. These activities were increased in the early period of the Abbasid state and a centre called "Beytü'l-Hikme" was opened for these activitie, in the Baghdad. Later, instead of this centre, translation and publication school was established and those continued to operate until the 10th century. The Dâru'l-İlms which was founded in 395 (1005) did not help these activities affectively.

In the early period of Selçuks medreses was established. In the medreses, medicine, astronomy mathematics, philosophy and history together with theological sciences were in educational programmes. So many scientists contributed to science in that period.

Key Words: Education, Mosque, Küttap, Beytü'l-Hikme, Dâru'l-İlm, Medreses, Taching, Müderris (Professors), Müfid (Assistant professors), Muid (Assistants).

A) Selçuklularda Eğitim Faaliyetleri :

Selçuklular devri Türk tarih ve medeniyetinin bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde eğitim alanında en büyük yenilik şüphesiz yüksek öğretim müesseseleri olan medreselerin kurulmasıdır. İslâm dünyasında eğitim ve öğretim faaliyetleri,

medreseler kurulmadan önce ve medreseler kurulduktan sonraki durum olmak üzere iki safhada incelenebilir.

İslâm dünyasında önceleri her türlü dinî ve sosyal faaliyetlerin merkezi câmilerdi. İslâm'da câmi ibâdet yeri, kaza dâiresi, ordu karargâhı, yabancı elçilerin kabul yeri, istişâre mahallî vs. gibi hizmetleri ifa ettiği gibi eğitim faaliyetleri de burada yapılıyordu (Hâmidullah, 1969, II, 77; Ahmed Çelebi, 1976, s. 95-107; Önkal, 1983, s. 49-55; Kazıcı, 1983, s. 32-42, a.mlf., 1986, s. 8-10; a.mlf., 1991, s. 225-229; Pedersen, *İA*, VIII, 1-7). Câmilerin yanı sıra küttâb¹, kitapçı dükkanları, bilginlerin evleri ve saraylar da eğitimin yapıldığı yerlerdi (Belâzurî, 1987, s. 690-696; İbn Haldun, 1986, II, 410; Ahmed Çelebi, 1976, s. 49-95; Kazıcı, 1983, s. 21; a.mlf., 1991, s. 222-223).

Zamanla Müslümanlar arasında felsefe, matematik, tıp, hey'et (astronomi), fizik, kimya gibi eski milletlerin ilimleri (ulûmü'l-evvelîn)² yayılmaya başlayınca dinî çevrelerce bir kısmı bit'at kabul edilen bu ilimler için yeni eğitim ve öğretim kurumları açılmaya başlandı.

Yunan klasikleri ve doğu eserlerinin Arapça'ya tercümesi Emevîler devrinde başlamıştı. Kaynakların ittifakla kaydettiklerine göre, İslâm dünyasında Arapça'ya yapılan ilk tercüme Emevîler'in Hımıs valisi Halid b. Yezid b. Muaviye (öl. 85/704) tarafından yaptırılmıştır. Kimya ilminin öncülerinden sayılan Halid, İskenderiye Akademisi'nden Arapça bilen âlimleri Dimaşk'a çağırarak başta çok ilgilendiği kimya olmak üzere tıp, felsefe, matematik, fizik, astronomi gibi konularda Yunanca'dan ve Kıptça'dan Arapça'ya kitaplar çevirtti. Bu mütercimlerin başkanı İskenderiyeli Stephane idi (Şeşen, 1979, VII/3-4, s. 7; a.mlf., 1989, III, 456).

Abbasî Devleti'nin ilk zamanlarında bu tercüme faaliyetleri hızlandı. Eski milletlerden alınan bu ilimler Müslümanlar arasında yayılınca, bu ilimlerin en büyük teşvikçisi olan Halife el-Me'mûn (813-833) devrinde Bağdad'ta Beytü'l-Hikme (Hikmet Yurdu) adında bir ilim merkezi kurulup, buraya eskilerin ilimleriyle ilgili pek çok kitap konarak büyük bir araştırma merkezi meydana getirildi. Ancak bir müddet sonra Halife el-Mütevekkil devrinde (847-862), hadisçilerin karşı çıkmaları ve devlette itibar kazanmaları üzerine bu merkez kapatıldı (Şeşen, 1983, s. 253). Bunun yerine Huneyn b. İshak ve arkadaşlarının faaliyet gösterdikleri daha kuvvetli bir tercüme ve te'lif okulu kuruldu. Bu okul Benû Şâkir ve el-Feth b. el-Hâkân gibi büyük devlet adamlarının himayesini gördü ve varlığını X. asrın başlarına kadar sürdürdü (Şeşen, 1983, s. 253; a.mlf., 1987, s. 321).

Ancak, bu konudaki faaliyetler kesilmedi. Çok geçmeden Beytü'l-Hikme'nin yerini alacak Dâru'l-İlm adlı müesseseler kuruldu. İlk Dâru'l-İlm IX-X. asırlarda Musul'da kuruldu. Fakat, Dâru'l-İlm arasında en meşhur olanları Fatimîler tarafından kurulanlardır. Fatimîler, felsefî rumuzlarla ifade edilen Batınî te'villerin propagandasını yapabilmek için ulûmü'l-evâil'den faydalanmaya önem veriyorlardı. Bu sebeple, câmilerdeki öğrenimin yanında Halife el-Hâkim Biemrillah devrinde (996-1020) 10 Cumâdelûlâ 395 (24 Mart 1005) Cumartesi günü Kahire'de Dâru'l-İlm (Dâru'l-Hikme) adıyla bir İlim akademisi açıldı.

Saraydan ve diğer yerlerden buraya her konuda değerli eserler getirilip büyük bir kütüphane kuruldu. Beytü'l-Hikme'den farklı olarak burada dinî ilimlere dâir eserler de vardı. Fatimî başkadısı ve başdâisi bu merkezin tabî başkanı idi. Önceleri Sünnî âlimler de buranın üyesi idiler. Buranın işleriyle uğraşan ve kitap istinsah eden özel memurlar vardı. Âlimler buraya giderek istediği konulardaki eserleri okuyorlar veya istinsah edebiliyorlardı. Çok geçmeden Dâru'l-İlm'in daha küçük örnekleri İskenderiye, Haleb, Kudüs, Dımaşk ve Trablüşşam'da kuruldu. Fakat bu müesseseler az sonra Batınîliğin birer propaganda merkezleri haline geldiler. Mu'tezile kelâmı ve Yunan felsefesinden istifade ile Sünnî akîdeyi bulandırmakla meşgul olmaya başladılar. Bu müesseselerde felsefeye dair münakaşalar yapıyor ve bundan siyasîler de huzursuz oluyordu. Bu merkezler birleştirici olacakları yerde bölücü oluyorlardı. Bu sebeple zamanla bu müesseseler zayıfladılar. Bunlardan sadece Kahire'deki Dâru'l-İlm faaliyette kaldı. 510 (1116/1117) yılında vezir el-Efdal b. Bedrü'l-Cemâlî siyasî bir bahane ile bu son Dâru'l-İlm'i kapattı. Ondan sonra vezir olan el-Me'mûn el-Bataihî, Rebiulevvel 517 (Mayıs 1123)'de saray yakınındaki başka bir binada Dâru'l-İlm el-Cedîd'i açtı. Eskisi kadar kuvvetli olmayan bu Dâru'l-İlm, Fatimîlerin sonuna kadar devam etti (Şeşen, 1983, s. 253-254).

İslâm dünyasının doğusunda ise öğretim müesseselerinde yeni gelişmeler oluyordu. Fatimîler tarafından açılan Dâru'l-İlm'e karşılık Horasan ve İran'da câmilerden ayrı olarak öğretim yapmak ve talebelerin barınmasını sağlamak maksadıyla medreseler kurulmaya başlandı. Nişâbur'da X. asırda es-Sâ'îğ en-Nişâburî (öl. 960), Ebû Ali el-Hüseynî (öl. 1003) ve İbn Fûrak (öl. 1015)'in ders okuttukları medreseler vardı. Gazneliler devrinde Sultan Mahmud 1027 yılında Gazne'de, kardeşi Emîr Nâsır b. Sebüktegin 1033'de Nişâbur'da birer medrese kurdular. Bu medreselerde el-Eş'arî ve Mâturîdî kelâmıyla hadis ve fıkıh öğretiliyordu (Beyhakî, 1938, s. 185, 194, 205, 221; Sayılı, 1947-48, II, 30-71; Baltacı, 1976, s. 6; Köymen, 1992, s. 347-348). Ancak ilk kurulan bu medreseler teşkilatlı değildi ve hiç birisi de uzun ömürlü olmadı.

Medreselerin geniş anlamda devlet eliyle kurulması, eğitimin parasız olması ve medrese teşkilatının en küçük ayrıntılara kadar tespiti Selçuklular devrinde olmuştur. Selçuklular, medreseleri ilmin gelişmesini sağlamak, ilmiye mensuplarına maaş bağlayarak onları devletin yanında tutmak, devlet memurlarını yetiştirmek, ayrıca bunların yanında Fatimîler'in Şîlik propagandaları ile diğer Rafizî telakkilere karşı Sünnîliğin müdafaası gayesiyle kurmuşlardır (Köymen, 1992, s. 355-356; Şeşen, 1983, s. 255; a.mlf., 1987, s. 322; Kazıcı, 1991, s. 229).

Selçuklular devrinde ilk medrese Tuğrul Bey'in emriyle 1046 yılında Nişâbur'da kuruldu (Nâsır-ı Husrev, 1994, s. 3; Aslanapa, *İA*, XII/11, 627-660; Sayılı, 1947-48, II, 50; Köymen, 1992, s. 348). Bunu Çağrı Bey'in ve Selçuklu veziri Küdürî'nin Merv şehrinde kurdukları medreseler izledi (İbnü'l-Cevzî, 1940, IX, 128-129; Sayılı, 1947-48, II, 50; Köymen, 1992, s. 348).

Bunlardan sonra, Nizâmülmülk tarafından Nişâbur'da İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin ders vermesi için kurulan ilk Nizâmiye Medresesi açıldı. Ancak gerçek anlamda teşkilatlı eğitim kadrosu ile öğrencileri yatılı

parasız ve giderleri için vakıflar tahsis edilen medrese Alp Arslan'ın emriyle vezir Nizâmülmülk tarafından yaptırılan Bağdad Nizâmiye Medresesidir. Medresenin inşasına 457 (1065) yılında başlanmış ve 459 (1067) yılında hizmete açılmıştır (Zekeriyâ Kazvinî, 1960, s. 412; İbnü'l-Cevzî, 1940, IX, 129; Makdisî, 1970, s. 255-264; Hindüşah Nahcivânî, 1934, s. 270-271; Sayılı, 1947-48, II, 53-54; Naci Mâruf, 1973, s. 19; Köymen, 1992, s. 349-357). Medresenin ilk müderrisliğine Ebû İshak el-Firûzâbâdî getirilmiştir (Naci Mâruf, 1973, s. 19; Fethiye en-Nebrâvî, 1981, s. 209; Köymen, 1992, s. 359-361). Bağdad'dan sonra Belh, Nişâbur, İsfahan, Rey, Herat, Basra, Musul, Taberistan ve Cezîretü İbn Ömer gibi yerlerde de medreseler açıldı (Köymen, 1992, s. 357-359; Naci Mâruf, 1973, s. 12; Kazıcı, 1991, s. 231).

Devlet tarafından maddî ve manevî yardım gören ve saray tarafından himaye edilen Nizâmiye Medreselerinin, gerek teşkilat ve gerekse öğretim bakımından o çağın diğer eğitim kuruluşlarından çok üstün oldukları bir gerçektir. Nizâmiyeler'in ders programlarında Kur'ân, fıkıh, tefsir, hadis, sarf, nahiv, dil ve edebiyatın yanı sıra tıp, astronomi, matematik, felsefe ve tarih gibi müsbet bilimler de okutuluyordu. Medreseler yalnız bir ilim merkezi değil aynı zamanda her türlü fikre açık ve her türlü düşüncenin de merkezi idi. Devlet, medrese ile müderrisin muhtariyet ve mâsûniyetini (dokunulmazlığını) korurken, aynı zamanda düşünce hürriyetini de korumuş oluyordu.

Nizâmiye Medreseleri için vakıflar kurulmuştu. Medreselerin gelir kaynaklarını teşkil eden bu vakıflar bu müesseselerin işlemlerini sağlayan başlıca faktörlerdi. Zaten Nizâmiye Medreselerinin orijinalliği de buradan ileri geliyordu. Devamlı bir gelir kaynağına sahip olan medreseler, yalnız ilmî muhtariyete değil aynı zamanda malî muhtariyete de sahip bulunuyorlardı. Böylece medreseler yüksek eğitime tahsis edilmiş müstakil binalarıyla, medresenin emrinde yardımcı bir müessese olan kütüphanesiyle, aldıkları maaşlarla geçim kaygısından kurtularak kendilerini mesleklerine veren öğretim elemanlarıyla, aldıkları burs ve kaldıkları yurtlarla kendilerini ilme verme imkanını bulan öğrencileriyle yalnız o zamana göre değil şimdiki zamana göre de ileri müesseseler sayılabilir (Köymen, 1992, s. 361-370; Naci Mâruf, 1973, s. 19; Fethiye en-Nebrâvî, 1981, s. 209; Kazıcı, 1991, s. 230).

Dâru'l-İlm ile medrese, her ikisi de, hem ilmi hem de ideolojiyi yaymak maksadıyla kurulmuşlardı. Aralarında şu fark vardı. Medresesi kuranlar Dâru'l-İlm'lerin felsefî ve Batınî münakaşalarla siyasî birliği sarstığı kanaatinde idiler. Bu sebeple bu yeni öğretim kurumuna ilk kurulduklarında eskilerin ilimlerini sokmadılar. Medrese öğreniminin esasını dil ilimleri ile Kur'ân, hadis ve fıkıh gibi dinî ilimlere istinat ettirdiler. Medreseler devletin kontrolündeydi. Mütevellileri ve müderrisleri devlet tarafından tayin ediliyordu. Çoğunlukla mütevellî ile müderris aynı şahıs olurdu. Mütevellîden başka müderrisler de aynı medresede ders verirlerdi. Mütevellî medresenin ve vakıfların yönetiminden sorumlu idi. Diğer müderrisleri o seçerdi. Mütevellî, Sultan tarafından menşurla tayin olurdu (Şeşen, 1983, s. 255; a.mlf., 1987, s. 322-323).

Büyük Selçuklulardan sonra medrese kurma faaliyetleri kesintisiz devam etti. Nizâmiye Medreseleri daha sonra kurulan medreselere örnek oldu. Kirman, Suriye, Anadolu gibi İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde medreseler kuruldu (Baltacı, 1976, s. 10-11; Kazıcı, 1991, s. 239-240).

Kirman Selçuklularında ilk medreseyi Melik I. Turanşah (1085-1097)'ın yaptırdığı görülmektedir. Turanşah, kendisi için yaptırdığı sarayın güneyinde Ulu câmi ve buna bitişik olarak da medrese, hangâh ve bimaristan (hastahane) yaptırmıştır. Yine Kirman'da Atabeg Müeyyidüddin Reyhan bir medrese ve hangâh yaptırmıştır (Merçil, 1989, s. 210; Sevim-Merçil, 1995, s. 523-524).

Tarihçiler Dımaşk'da kurulan ilk medrese olarak 1098 yılında Bâbü'l-Berîd'de Şücaeddin Sâdır b. Abdullah tarafından inşa ettirilen "Sâdırîyye Medresesi" adlı Hanefî medresesini kabul ederler. Bunu 1131 yılında Tarhâniye Medresesi ve Belhiye Medresesi, 1132 yılında "Hâtuniyetü'l-Burhâniye Medresesi" adlı diğer Hanefî medreselerinin açılması takip etti. Bunlardan sonra 1136 yılında "Eminiye Medresesi" adlı Şafiî Medresesi, aynı sıralarda Şerefülislâm Abdülvehhab eş-Şirâzî (öl. 1142) tarafından inşa edilen Şerefiyye Medresesi açıldılar (Şeşen, 1983, s. 257; a.mlf., 1987, s. 324).

Medreselerin en gelişmiş örnekleri Anadolu'da görülür. Anadolu'da ilk medreselere Dânişmendli ve Artuklular'da rastlanır. Dânişmendliler devrinde Tokat ve Niksar'da 1157 yılında yapılan Yağbasan Medreseleri, Artuklular devrinde Mardin'de Hâtuniye Medresesi, Diyarbakır'de Zinciriye (1198) ve Mesûdiye (1198-1223) Medreseleri ilk örnekleridir. Bu gelişmeler Kayseri'deki Çifte Medrese (1205) ve Huant Hatun Medresesi (1238) ile Anadolu Selçuklularına geçmiştir. Bunları Konya'da Sırçalı Medrese (1242), Karatay Medresesi (1251), İnce Minareli Medrese (1260), Erzurum'da Çifte Minareli Medrese (1253), Sivas'da Gök Medrese (1271), Burûciye Medresesi, Çifte Minareli Medrese, Kırşehir'de Cacabey Medresesi (1271) izlemiştir (Arseven, TA, V, 2069-2086; Aslanapa, İA, XII/11, 627-660).

Daha sonraki yıllarda "Dâru'l-hadis", Dâru't-tıp, "Dâru'l-kurrâ" gibi ihtisas medreseleri açıldı. Medreselerdeki ilim adamlarının unvanlarının bugünkü karşılığı ise, Müderris (Profesör), Müfid (Doçent), Muid (Asistan) olarak geçiyordu.

Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen İslâm dünyasında medreselerin kurulması geç kalmıştır. Çünkü yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Yunanca'dan ve Kıbtça'dan Arapça'ya tercüme Emevîler devrinde başlamış, bu faaliyet Abbasîlerin ilk zamanlarında hızlanmış, Halife Me'mûn devrinde (813-833) en üst seviyeye ulaşmış ve X. asrın başlarında da sona ermiştir.

Dâru'l-Hikme'nin yerine Fatımîler tarafından Dâru'l-İlmler kurulmuş ise de bunların faaliyetleri ideolojik propagandadan öteye geçmemiştir. Faydalı olacağı yerde zararlı olmuşlar, birleştirme yerine siyasî buhrana sebep olmaya başlamışlardır.

Doğudaki medreselerin kurulması ise tercüme faaliyetlerinin yoğun olduğu dönemden yaklaşık iki asır sonra gerçekleşmiştir. Tercümelerin arttığı, en parlak dönemini yaşadığı devrenin hemen peşinden açılsaydı daha yararlı olurdu.

Bu kültür birikimine ara vermeden, soğumadan olsaydı semeresi daha iyi alınırdı. Medreselerin kurulmasının gecikmesi bu önemli fırsatın kaçmasına neden olmuştur. Tercümelere sonra bir özümleme ve telif dönemine geçmişti. Medreselerin açılmasıyla elbette bu çalışmalar daha olumlu bir şekilde gelişebilirdi. Bununla birlikte medreselerin açılması çok faydalı olmuş, eğitim-öğretim açısından bir dönüm noktasını teşkil etmiş ve çeşitli konularda birçok ilim adamının yetişmesini sağlamıştır.

B) Selçuklularda Yetişen İlim Adamları:

1) Büyük Selçuklularda: Selçuklular kurdukları medreseler vasıtasıyla ilmi geliştirmeye ve yaymaya çalıştılar. Zamanın Üniversitesi Nizâmiye Medreselerinde Kur'ân, fıkıh, tefsir, hadis, sarf, nahiv, dil ve edebiyatın yanında tıp, astronomi, matematik, felsefe ve tarih gibi müsbet bilimler de okutuluyordu. Bu dönemde yetişen ilim adamlarının belli başlıları şunlardır:

a) Din bilginleri: Büyük sûfî müelliflerden biri olan Kuşeyrî (Ebu'l-Kâsım Abdülkerim b. Havâzin 986-1072), Şâfiî fakihlerinin önde gelenlerinden Şirâzî (Cemâleddin Ebû İshak İbrahim b. Ali 1002-1083), Cüveynî (İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah 1028-1085), İbn Sabbâğ (Ebû Nasr Abdüsseyyid b. Muhammed 1008-1084), Fahru'l-İslâm Ebû Bekir eş-Şâfi (1028-1111). Büyük Hanefî fakihlerinden Dâmgânî (Kadı Ebû Abdullah Muhammed b. Ali 1007-1085), Hatibî (Ali b. Ubeyd öl. 1079), Tarrâd b. Muhammed Abbas b. Abdülmuttalib (1017-1097), Nûru'l-Hüdâ el-Hüseyin b. Nizâm el-Hatr (1029-), Mes'ûd b. Abdülaziz er-Râzî (öl. 1082), Ebû Tâhir Muhammad b. Abdullah el-Fizârî (öl. 1098). Hanbelî fakihlerinin ileri gelenlerinden Herevî (Abdullah b. Muhammed 1006-1088), Fahru'l-İslâm el-Pezdevî (öl. 1089), Farmezî (Ebû Ali Fazl b. Muhammed 1016-1084), İslâm dünyasının yetiştirdiği en büyük düşünür, kelim, felsefe, fıkıh ve tasavvuf konularında pek çok eser yazan Gazzâlî (Ebû Hâmid Hucetü'l-İslâm Zeyneddin Muhammed b. Muhammed 1058-1111), Büyük müfessir, hadis, kelâm âlimi, şâir ve edip Zemahşerî (Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer 1075-1144), Büyük mutasavvıf ve şâir, Hoca Ahmed Yesevî b. İbrahim (öl. 1166) gibi din bilginleri yetişmiş ve sahalalarında önemli eserler yazmışlardır.

b) Şâirler ve edipler: Büyük Selçuklular devrinde şiir ve edebiyat alanında Farsça altın devrini yaşadı. Selçuklu sultanları ve şehzadeleri de şiir ve edebiyata düşkünlüydü. Örneğin: Sultan Melikşah ve Sencer'in Farsça şiir söyleyip yazdıkları zikrediliyor. Bâherzî (Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan öl. 467/1075), Burhânî (Emîru's-şu'arâ Hâce Abdülmelik Nişâbûrî öl. 465/1073), Mu'izzî (Muhammed b. Abdülmelik 1048-1124), Lâmi-i Cürcânî, Hakîm Ebu'l-Hasan, Ebu'l-Meâlî, Seddülmülk Nahhâs İsfahanî (öl. 512/1118), Ebû Tahir-i Hâtunî (Muvaffakuddin, İbnü'l-Hebbâriye), Nizâmeddin Ebû Ya'lâ Muhammed b. Muhammed (öl. 509/1115), Kâfi Zafer-i Hemedânî (Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Ahmed öl. 507/1113), Râşid-i Semerkandî (Ebû Abdullah Muhammed, Tantarânî), Ahmed b. Abdurrezzak (Ebû Ca'fer Mesud b. Muhassin el-Beyâzî öl. 468/1085), Abdülvasî b. Abdülcâmî b Ömer Cebelî (öl. 555/1160),

Enverî (Evhadeddin Muhammed b. Ali öl. 1168) gibi ünlü şâirler Selçuklu sultanlarının himâyelerini gördüler, onların saraylarında bulundular ve onları öven şiirler yazdılar.

c) Astronomi bilginleri: Bu dönemde önemli astronomi bilginlerinin de yetiştiği görülmektedir. Nitekim Melikşah zamanında bir rasathâne kuruldu (1074-1075).³ Ünlü astronomi bilgini ve matematikçi Ömer Hayyam Ebu'l-Feth b. İbrahim (öl. 1131), Ebu'l- Muzaffer İsfizarî ve Meymun b. Necib Vâsıtî gibi astronomi bilginleri rasat işleri ile meşgul oldular. Bu ilim heyeti Sultan Melikşah'ın "Celalüddeve" lâkabına nisbetle "Celâfî Takvimi"ni meydana getirdiler (İbnü'l-Esîr, 1987, X, 97; Ebu'l-Fidâ, 1956, IV, 101; Cenâbî, vr. 287b; *Zîc-i Uluğ Bey*, nr. 6551; Münecimbaşı, 2000, s. 49; Suter, İA, III, 59-60; Akgür, DİA, VII, 257-258).

Filozof Muhammed b. Ahmed Beyhakî de meşhur astronomi bilgini ve matematikçilerden idi. Ebû Mansur Abdurrahman Hâzinî de rasat ve fizik alânında Sultan Sencer devri bilginlerinden idi. 1130'da Ebu'l-Kasım el-Usturlâbî, Bağdad'da Selçuklu sarayında astronomi alanında çalışmalar yapmaktaydı. Yine bu devirde yetişen Ömer b. Sehlan, *Risaletü's-Senceriyye fî kâinâti'l-unsûriyye*'nin yazarıdır.

d) Tıp bilginleri: Sa'îd b. Hîbetullah (436/1045 -), devrin meşhur tabiblerinden tabiiyyat ilimlerinde tanınmış bir bilgindi. Uzun müddet hilâfet sarayında bulunmuş ve Halife el-Muktedî'nin hekimliğini yapmıştır. Ayrıca Bîmâristanü'l-Azudî'de hastaları tedavi eder ve ders okuturdu. Bundan başka, İbn Cezele (Ebû Ali Yahya öl. 493/1099), İbnü's-Şiblî el-Bağdadî (öl. 474/1081), Ebû Said Muhammed b. Ali, Bahâeddin Muhammed b. Mahmud, Kadı Nâsîhî de devrin ünlü tabiblerindendi. Ebû Saîd Muhammed b. Ali ve Sultan Sencer'in baştabibi olan Bahâüddin Muhammed b. Mahmud ünlü tabibler arasındaydı (İbn Ebî Useybia, 1299, I, 247-255; Kafesoğlu, 1953, s. 189 vd.)

e) Tarihçiler: Bu alanda, Garsunnime (Muhammed b. Hilâl es-Sâbî 1025-1088), İsfahânî (Abdurrahman b. Muhammed öl. 470/1077), Bûndarî (Ebû İbrahim Feth b. Ali öl. 1245), Sadreddin el-Hüseynî (Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır öl. 590/1194), İbnü'l-Kalânîsî (Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed et-Temimî 1073-1160), Azîmî (Ebû Abdullah Muhammed b. Ali et-Tenûhî el-Halebî 1090-1163'dan sonra), İbnü'l-Ezrak (Ahmed b. Yusûf el-Fârikî 1116-1181'den sonra), Üsâme b. Munkız (1095-1188), İbnü'l-Cevzî (Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali 1116-1200), İbnü'l-Esîr (Ali b. Muhammed 1160-1233), Sıbt İbnü'l-Cevzî (Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu 1186-1257), İbü'l-Adîm (Kemâleddin Ebu'l-Kâsım Ömer b. Ahmed 1193-1262) gibi tarihçiler yetişip sahalarında önemli eserler meydana getirdiler.

2) Irak Selçuklularında: Irak Selçuklu sultanlarından Arslanşah (1161-1176) zamanının ünlü iki şairi Mucrüddin Beylakanî ve Esrüddin Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tahir Ahsikesî'yi himaye etti. Ünlü şâir Nizamî de III. Tuğrul (1176-1194)'dan himâye gördü, Hamse'sindeki "Husrev ü Şirin" mesnevisini ona ithaf etti (Ateş, İA, IX, 318-327).

Muhammed b. Ahmed et-Tusî, *Acâibü'l-mahlûkât* adlı eserini III. Tuğrul adına yazdı. Cemâleddîn İsfahanî, Arslanşah ve III. Tuğrul, Seyyid Hasan Gaznevî ise Mesud b. Muhammed (1134-1152) adına şiirler yazdılar. Irak Selçukluları'ndan III. Tuğrul da şiirler söylemiştir. Ayrıca İmadî-i Şehriyarî de başta II. Tuğrul olmak üzere öteki sultanlar adına şiirler yazmıştır.

3) Kirman Selçuklularında: Kirman Selçuklularında da eğitim ve kültür faaliyetlerinin ileri seviyede olduğu görülmektedir. Kirman Selçuklu Melikleri halkın kültür seviyesinin yükselmesi için gayret gösterdiler. Nitekim Melik I. Arslanşah (1101-1142) devrinde Kirman'daki refah seviyesinin ve zenginliğinin etraf ülkelerde yayılması üzerine bir çok bilgin Kirman'a geldi (Efdaleddin Kirmanî, 1326, s. 22, Muhammed b. İbrahim, 1343, s. 34). Arslanşah'ın oğlu Melik Muhammed (1142-1156) ise ilm-i nücum (yıldızlar ilmi, astroloji)'a meraklı idi, takvim ve bu konuya giriş ilminde bir şeyler öğrenmişti. Bu sebeple halk onu devrin Batlamyus'u saymaktaydı. Melik Muhammed'in arzusuna uygun olarak halkın da öğrenmeye ve ilme meyli arttı. Böylece ilim revaç buldu. Melik Muhammed öğrenimi teşvik edici ödüller ortaya koydu (Efdaleddin Kirmanî, 1326, s. 28-29; Muhammed b. İbrahim, 1343, s. 38-39). Melik Muhammed bunun yanında bir de kütüphane yaptırıp oraya 5.000 adet kitap vakfetti. Bunlardan başka Selçuklu Melik ve devlet adamları bazı din bilginlerini, tarihçi ve şâirleri himaye ettiler. Bunlardan tesbit edebildiklerimiz şunlardır:

a) Din bilginleri: Ebu'l-Hüseyn Kutbü'l-Evliyâ Şeyh Cemâleddin Ahmed, İmam Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail en-Nişâbûrî (1087-1153), Ebû Sa'id İsmail b. Ahmed b. Abdülmelik b. Ali en-Nişâbûrî (1059-1138), Rükneddin Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Muhammed Kirmanî (1065-1148), Hakîm Muhtassuddin Osman, Kudvetü'l-Evliyâ Şeyh Muhammed Ârif, Ebû Muhammed Rûzbihân el-Baklî (öl. 1209), Şerefeddin Mes'ûd b. Azîz, Şeyh Şemseddin Mübârek Gâzur, Şeyh Burhaneddin Ebû Nasr Ahmed el-Kûbanânî gibi din bilginleri yetişmiştir.

b) Tarihçiler ve şâirler: Tarihçi ve şâir Efdaleddin Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid Kirmanî (1219 yılına kadar hayatta idi, kesin ölüm tarihi belli değildir), yaşadığı devrede Kirman tarihi ile ilgili *Ikdü'l-ulâ li-mevkii'l-a'lâ*, *Bedâyiü'l-izmân fî vekâyi-i Kirman*, *el-Muzâf ilâ Bedâyiü'l-izmân fî vekâyi-i Kirman* adlarında üç eser yazmıştır ki, bunlar birinci elden kaynaklardır. Efdaleddin, tarihçiliği ve inşâdaki başarısının yanı sıra şiir yazmakta da devrin ileri gelen şâirleri arasında yer almaktadır (Muhammed b. İbrahim, 1343, s. 56-91; Merçil, 1991, s. XIII).

Ezrakî (Ebû Bekir Zeyneddin b. İsmail öl. 465/1073), Gazzî (Ebû İshak İbrahim b. Osman el-Kelbî 1049-1130), Şiblüddevle (Ebu'l-Heycâ Mukâtil b. Atıyye öl. 505/1112), Mucîrî (Şihâbüddeve Hakîm Ebû'l-Alâ Hamza b. Ali, Kıvâmî (Hakîm Tâcülhükemâ Muvaffak b. Muzaffer, Abbâsî , Mübârekşah, Muhtarî, Sirâceddin Osman b. Muhammed el-Gaznevî (öl. 534/1139) gibi şâirler de Kirman'da yaşamışlar, Selçuklu sultanlarını ve devlet adamlarını öven şiirler yazmışlardır.

4) Anadolu Selçuklularında: Selçukluların sağladığı huzur ve sükun ortamı içinde Anadolu'daki çeşitli din ve kavimlerin birlikte ahenk içinde yaşamaları ortak bir kültürün ortaya çıkmasını sağladı Ayrıca Anadolu muhiti taassub hislerinden uzak, felsefî düşünceleri ve tasavvufî cereyanları kabule açık idi. Sultan Alâeddin Keykubâd ilim, sanat ve dine yaptığı büyük hizmetlerle Anadolu'yu en yüksek medeniyet seviyesine ulaştırmıştır. Şimdi bu bilginlerden kısaca bahsedeceğiz.

a) Tarihçiler: Anadolu Selçukluları zamanında yetişmiş âlim ve şâirlerden Kadı Burhaneddîn Ebû Nasr b. Mes'ûd Anevî (1144-1212), *Enis'ül-kulûb* adlı Farsça eserini Sultan I. İzzeddîn Keykavus'a takdim etti (Köprülü, 1943, VII/27, s. 459-521). İran'ın Kâşan şehri civarındaki Râvend kasabasından olan Râvendî (Muhammed b. Ali öl. 1207), Irak Selçukluları sarayında görev yapmış, bu hânedan 590 (1194) yılında sona erince Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddin Keyhusrev (öl. 1211)'in hizmetine girmiştir. Farsça olarak kaleme aldığı *Râhatu's-sudûr ve âyetü's-sürûr* adlı eserini I. Gıyâseddin Keyhusrev'e takdim etmiştir (Şeşen, 1998 s. 126-127)⁴. İbn Bîbî (Nâsireddin Hüseyin b. Muhammed öl. 1282), Alâeddin Ata Melik Cüveynî'nin isteği üzerine Anadolu Selçukluları hakkında Farsça olarak kaleme aldığı *el-Evâmiru'l-Alâ'ie fi'l-umûri'l-Alâ'ie* adlı eseriyle meşhurdur. Eser Anadolu Selçuklu Devleti tarihinin birinci elden kaynağıdır (Erzi, *İA*, V/11, 712-718; Şeşen, 1998, s. 166-167).⁵ VII (XIII). asrın ikinci yarısı ile VIII (XIV). asrın ilk çeyreğinde Anadolu'da yaşayan ünlü tarihçi Aksarâyî, Kerîmeddin Mahmud b. Muhammed'in Farsça olarak kaleme aldığı *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr* adlı eseri ise İbn Bibî'nin eserinden sonra Anadolu Selçuklu Devleti tarihinin ikinci önemli kaynağıdır (Köprülü, 1943, VII/27, s. 389-391; Aka, *DİA*, II, 293; Şeşen, 1998, s. 281-282).⁶

Anadolu'nun asil bir ailesine mensup kıymetli bir müellif olan Kadı Ahmed el-Hüseyin en-Negîdî (öl. 734/1334 civarı), 733 (1333) yılında yazdığı *el-Veledü's-şefik* adlı Farsça eserini İlhanlılar'dan Ebû Said Bahadır Han adına kaleme almıştır. Anadolu'nun XIV. asır başlarındaki dinî ve içtimaî tarihini, bu devirde burada yaşayan tanınmış şahısları, şimdiye kadar meçhul kalmış birçok olayı, ancak bu kaynaktan öğrenebiliyoruz (Köprülü, 1927, VII/27, s. 391; Köymen, *Belgeler*, XV/29, 1993, s. 1-22; Şeşen, 1998, s. 282).

XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşamış şâirlerden biri de Kâni'î, Ahmed b. Mahmûd et-Tûsî idi. Zamanın bu büyük şâir ve müellifi II. İzzeddîn Keykâvus adına *Kelile ve Dimne* hikâyelerini Farsça manzum olarak yazmıştır. Ayrıca onun kaleme aldığı 30 ciltlik bir Selçuklu Şâhnâmesi kaybolmuştur. Anonim Tarih-i Âl-i Selçuk, Ünsî'nin Şâhnâmesi, Muhammed es-Sivasî'nin Menâkıb-ı Evhadüddin'i, Elvan Çelebi Menâkıbnâmesi ve daha başkaları gelmektedir.

b) Mutasavvıflar: Moğol istilasından kaçarak veya Selçuklu sultanlarının daveti üzerine Anadolu'ya gelen ve burada tekkelerini kurarak düşüncelerini yayan sûfîlerin görüşleri doğrultusunda bazı mektep veya tarikatlar kurulmuştur. Özellikle XIII. yüzyıl başlarından itibaren Mâverâünnehir, Hârezm, Horasan, Azerbaycan ve Suriye'den göç ederek gelen dervişlerin büyük kısmı

Türk olmakla beraber, aralarında İran ve Arap asıllı olanlar da vardı. Bunlar Anadolu'da Kayseri, Konya ve Sivas gibi büyük şehirlerde yerleşerek zaviyeler kurup faaliyetlerde bulunmuşlardır. Anadolu Selçuklu sultanları I. İzzeddin Keykâvus, I. Alâeddin Keykubâd, devlet adamları, vezirler ve diğer zengin kimseler bu dervişlerin kurdukları zaviyelere zengin vakıflar tahsis ederek bunların faaliyetlerini desteklemişlerdir. Bunları ve temsilcilerini şöyle sıralamak mümkündür. Anadolu'da bir süre yaşamış en büyük sûfilerden biri olan Muhyiddin İbn Arabî (1165-1240), Konya'da oturmuştu. Onun fikirleri, talebesi ve manevî evlâdı Sadreddin Konevî (öl. 1274) tarafından devam ettirildi. Bu arada Moğol istilâsı önünden kaçan birçok suffî de Anadolu ya gelmişti. Bunlardan biri olan Necmeddin Razî Dâye (öl. 1256) Sultan I. Alâeddin Keykubad adına, *Mirsâdü'l-İbâd* adlı siyasetnâme şeklinde bir eser yazmıştır. Büyük sûfî Mevlâna Celâleddin Rûmî (öl. 1273) de küçük yaşta iken babası Bahâüddin Veled ile birlikte Moğollar'ın önünden kaçarak Anadolu'ya gelmiş ve Konya'ya yerleşmiştir. Mevlevîlik tarikatının kurucusu olan Mevlâna Celâleddîn, *Divân-ı Kebîr*, *Mesnevî*, *Fîhi mâfih*, *Mevâiz*, *Mecâlis-i seb'a*, *Mektubât* gibi ünlü eserler kaleme almıştır (Ritter, *İA*, III, 53-59; Ocak, *Türkler*, 2002, VII, 433-434; Özkan, *Türkler*, 2002, VII, 640-641).

Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled (ö. 1312) de *Divân*, *İbtidânâme*, *Velednâme* ve *Rebâbnâme* gibi eserler yazmıştır. Onun, Dîvanı'nda bazı Türkçe şiirlere tesadüf edilmiştir. Anadolu'da Türk milletinin asıl temsilcisi Yunus Emre (öl. 1320) olmuş, dinî ve tasavvufî sahada Türk edebiyatının unutulmayacak güzellikte olan şiirlerini kaleme almıştır (Tatçı, *Türkler*, 2002, VII, 500-515; Özkan, *Türkler*, 2002, VII, 643-649).

Yunus Emre ile çağdaş başka bir Türk şâiri XIII.-XIV. yüzyılda yaşamış olan Ahmed Gülşehrî'dir. Bu şâir, İranlı şâir Attar'ın *Mantku't-Tayr* adlı eserini genişleterek tercüme etmiştir. Gülşehrî, bu eserinde çok değerli bir sanatkar olduğunu göstermiştir (Cunbur, 1952; Özkan, *Türkler*, 2002, VII, 649-650). Onun ayrıca *Feleknâme* ve *Kerâmet-i Âhi Evren* adlı eserleri de vardır. Sonuncusu Türkçe yazılmış küçük bir manzum eserdir.

Bu arada Anadolu'da tarikat kurucuları ve bunların gelişmelerinde rol oynayan şahsiyetlere ait menkıbe kitapları büyük bir önem kazanmıştır. Bunlardan Mevlanâ, Sultan Veled ve Ulu Ârif Çelebi gibi Mevlevî büyüklerine ait eserler de kaleme alındı. Nitekim Sipehsâlâr Feridun b. Ahmed'in *Menâkıb-ı Sipehsalar*, Ahmed Eflâkî (ö. 1360) 'nin *Menâkıbü'l-Ârifin (Âriflerin Menkıbeleri)* adlı eserleri tarihî kaynak olarak da önem taşımaktadırlar (Şeşen, 1998, s. 282-283).

KAYNAKÇA:

AHMED ÇELEBİ, İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi (çvr. Ali Yardım), İstanbul 1976.

AHMED EFLÂKÎ, Âriflerin Menkıbeleri (çvr. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1989.

AKGÜR, A. Necati, "Celâlî Takvimi", DİA, VII, 257-258.

ARSEVEN, Celâl Esad, "Türk Sanatı", TA, V, 2069-2086.

ASLANAPA, Oktay, "Türkler (Türk sanatı)", İA, XII/11, 627-660.

_____, Türk Sanatı, İstanbul 1997⁴, s. 59-187, Remzi Kitabevi.

ATEŞ, Ahmed, "Nizâmî", İA, IX, 318-327.

- BALTACI, Cahit, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976.
- BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya, Fütûhu'l-büldân (trc. Mustafa Fayda), Ankara 1987.
- BEYHAKÎ, İbn Funduk Ali, Tarih-i Beyhak (nşr. Ahmed Behmenyâr), Tahran 1938.
- BUNDÂRÎ, Feth b. Ali, Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra (nşr. M. Th Houtsma), Leiden 1889 (trc. Kivâmeddin Burslan), Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, İst. 1943.
- CAHEN, Claude, Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (çvr. Yaşar Yücel - Bahaeddin Yediyıldız), Ankara 1992.
- CENÂBÎ, Mustafa b. Hasan, el-Aylemü'z-zâhir, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3098.
- CUNBUR, Müjgan, Gülşehrî ve Mantıkuttayr'ı (Doktora tezi), Ankara 1952.
- EBU'L-FİDA, İsmail b. Ali, el-Muhtasar (nşr. Edib Arif ez-Zeyyin), Beyrut 1956.
- EFDALİDDİN KİRMANÎ, Bedâiyü'l-izmân fî vekâyi-i Kirman (nşr. Mehdî Beyanî), Tahran hş. 1326.
- FETHİYE EN-NEBRÂVÎ, Târihu'n-Nuzum ve'l-Hadara'l-İslâmiye, Kahire 1981.
- GÜNALTAY, Şemseddin, İslâm'da Tarih ve Müverrihler, İstanbul 1991.
- HİNDÛŞAH NAHCİVÂNÎ, Tecâribü's-selef, Tahran 1934.
- İBN EBÎ USEYBÂ, Ahmed b. Kâsım, Uyûnü'l-enbâ fî tabakâtü'l-etibbâ, Kahire 1299.
- İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed, Mukaddime (trc. Z. Kadiri Ugan), İst.1986.
- İBN HALLİKAN, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed, Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i z-zamân (Yay. M. Muhyiddin Abdülhamid), I-IV, Kahire 1948.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ali b. Muhammed, el-Kâmil fi't-tarih (nşr. C. J. Tornberg), Leiden 1851-1876, c. IX- XII, trc. A. Özaydın, İslâm Tarihi el-Kâmil fi't-tarih Trc. İst.1987.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, el-Muntazam, X, Haydarâbâd, 1940.
- KAFESOĞLU, İbrahim, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İst. 1953.
- KAZICI, Ziya, Anahatları ile İslâm Eğitim Tarihi, İstanbul 1983.
- _____, "Tarih boyunca câmi ve gördüğü hizmetler", Diyânet Der. (1986) XXII/4, 8-10
- _____, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul 1991.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", Belleten, VII/27,1943, s. 379-521.
- _____, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1984⁵.
- KÖYMEN, M. A., Büyük Selçuklu İmp. Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı, Ankara 1992.
- _____, "Türkiye Selçukluları Tarihine Dâir Bir Kaynak, el-Veledü's-Şefik", TTK Belgeler, XV/29, 1193, s. 1-22.
- MERÇİL, Erdoğan, Kirman Selçukluları, Ankara 1989, s. 210-217.
- _____, Fars Atabekleri Salgurlular, Ankara 1991.
- MUHAMMED B. İBRAHİM, Tarih-i Kirman, (nşr. Bestânî-yi Pârizî), Tahran hş. 1343.
- MUHAMMED HÂMİDULLAH, İslâm Peygamberi (trc. M. Said Mutlu - Salih Tuğ), İst.1969.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah, Câmîu'd-düvel Selçuklular Tarihi, I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler (Yay. Ali Öngül), İzmir 2000,2001.
- NACİ MÂRUF, Ulemâu'n-Nizâmiyye ve medârisü'l-maşrûku'l-İslâmî, Bağdad 1973.
- NÂSİR-I HUSREV, Sefernâme (nşr. Schefer), Paris 1881, trc. Abdülvehhâb Tarzı, Ank.1994
- OCAK, A. Yaşar, "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Düşünce", Türkler, Ankara 2002, VII, 429-438.
- ÖNKAL, Ahmed, "Asr-ı Saadette Mescid'in önemi ve yaptığı görevler", Diyânet Dergisi (1983), XIX/3, 49-55.
- ÖZKAN, M., "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Edebiyat", Türkler, 2002, VII, 636-670.
- PEDERSEN, Johs, "Mescid", İA, VIII, 1-7.
- SAYILI, A., "Higher education in medieval Islam", Ank. Üniv.Yıllığı (1947-48) II, 30-71. Sevim, A.- Merçil, E., Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara 1995, s. 523-524.
- SUTER, H., "Celâlî", İA, III, 59-60.
- ŞEŞEN, Ramazan, "İslâm Dünyasındaki İlk Tercüme Faaliyetlerine Umûmî Bir Bakış (Başlangıçtan h. IV./m. X. Asrın Sonlarına Kadar)", İTED (1979) VII/3-4, s. 1-29.
- _____, "Tercüme Faaliyetleri", DGBİT, İstanbul 1989, III, 453-479.
- _____, Salâhaddin Devrinde Eyyübîler Devleti, İstanbul 1983.

_____, Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet, İstanbul 1987.

TATCI, Mustafa, “Yunus Emre”, Türkler, Ankara 2002, VII, 500-515

ZEKERİYÂ KAZVINÎ, Muhammed b. Mahmud, Âsâru'l-bilâd ve âhbâru'l-ibâd, Beyrut 1960.

ZÎC-İ ULUĞ BEY (trc. Abdurrahman b. Osman), İÜ Ktp., TY, nr. 6551.

ZİRİKLİ, Hayreddin, *el-A'lam* (nşr. Zübeyr Fethullah), I-VIII, Beyrut 1980.

DİPNOTLAR

¹ Bir nevi sıbyân mektebi olan küttâb, “et-tektîb” kökünden türemiş ve yazı öğrenilen yer demektir. Okuma-yazma öğretilen küçük yerler için kullanılır. Çok yaygın olmamakla beraber İslâm'ın zuhurundan önce de bu tip mektepler vardı. Küttâbın özel yerlerde olduğu kadar câmi veya ona bitişik yerlerde olduğu da görülüyor. Küttâbın en dikkate değer örneklerinden birisi Kûfe'de Ebû Kâsım el-Belhî (öl. 105/723) tarafından kurulandır (Ahmed Çelebi, 1976, 31-38; Kazıcı, 1991, 222-223).

² Eskilerin ilimleri olarak bilinen bu müsbet ilimlerin batıdaki merkezi İskenderiye Akademisi, doğudaki merkezi ise İran'ın Huzistan şehrindeki Cündüşapur Akademisi idi. Bunların yanında Antakya ve Harran'da kurulan mektepler de önemli idi. Hıristiyanlığın Roma'da resmî din olarak kabul edilmesinden sonra, bu dinle çelişki halinde bulunan felsefe ve felsefeyle ilgili ilimler gözden düşmüştü, hatta bu ilimlerle uğraşanlar takibe uğramışlardı. Bu nedenle batıda Bizans'ın baskısından kaçan ilim adamları doğudaki bu merkezlere gelmişlerdi. Bu merkezlerin İslâm kültür ve medeniyetine büyük katkıları olmuştur. İslâm dünyasındaki Tercüme faaliyetlerinde buralarda toplanan eserlerden ve yetişen ilim adamlarından istifade edilmiştir.

³ Bu rasathanenin yeri hakkında değişik görüşler vardır. C. A. Nallino'ya göre (“Astronomi”, İA, I, 686-690), Rey yahud Nişabur'da idi. Fatin Gökmen (“Astronomi”, ilaveler, İA, I, 690-693), Bağdad'ta olmasını muhtemel görüyor. Hilmi Ziya ise (İslâm Düşüncesi, 357), Merv'de olduğunu kaydediyor. Krş. İ. Kafesoğlu, Melikşah Devri, s. 186.

⁴ Râvendî, Muhammed b. Ali, Râhatu's-sudûr ve âyetü's-sürûr (nşr. Muhammed İkbâl) London 1921 (Trk. trc. Ahmed Ateş), I-II, Ankara 1957-60.

⁵ İbn Bibi, Nâsıreddin Hüseyin b. Mecdeddin Muhammed, el-Evâmirü'l-Alâ'îye fi'l-umûri'l-Alâ'îye (önsöz ve fisritle birlikte tıpkı basım olarak nşr. Adnan Sadık Erzi), Ankara 1956; (trc. Mürsel Öztürk), I-II, Ankara 1996.

⁶ Aksarâyî, Kerîmeddin Mahmud b. Muhammed, Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr (nşr. Osman Turan), Ankara 1944; (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 2000.